

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.14

Приходченко Т.А.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри регіоналістики і туризму
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

У статті узагальнено підходи до визначення конкурентоспроможності регіону через його типологію та фактори конкурентних переваг як основи його розвитку; систематизовано різні концепції і моделі конкуренції; виявлено специфіку регіону як учасника конкурентних відносин; охарактеризовано ринкові і неринкові механізми та інструменти взаємодії елементів регіону (населення, бізнес, влада) як самоорганізуючої системи, що забезпечує розвиток. Надано теоретичне обґрунтування категорії «конкурентоспроможність регіону». Розроблено методичний інструментарій ефективного планування розвитку регіону. Запропоновані у статті підходи до розроблення стратегії підвищення конкурентоспроможності регіону дадуть змогу приймати збалансовані управлінські рішення, удосконалювати бізнес-клімат і раціонально розподіляти ресурси.

Ключові слова: регіон, регіональна політика, управління регіональним розвитком, конкуренція, конкурентоспроможність регіону, стратегія.

В статье обобщены подходы к определению конкурентоспособности региона через его типологию и факторы конкурентных преимуществ как основы его развития; систематизированы различные концепции и модели конкуренции; выявлена специфика региона как участника конкурентных отношений; охарактеризованы рыночные и нерыночные механизмы и инструменты взаимодействия элементов региона (население, бизнес, власть) как самоорганизующейся системы, обеспечивающей развитие. Дано теоретическое обоснование категории «конкурентоспособность региона». Разработан методический инструментальный эффективного планирования развития региона. Предложенные в статье подходы к разработке стратегии повышения конкурентоспособности региона позволят принимать сбалансированные управленческие решения, совершенствовать бизнес-климат и рационально распределять ресурсы.

Ключевые слова: регион, региональная политика, управление региональным развитием, конкуренция, конкурентоспособность региона, стратегия.

Постановка проблеми. Регіони України відрізняються за багатьма параметрами – від природно-кліматичних і соціально-демографічних до макроекономічних. На зміну плановій економіці вже давно прийшла ринкова, індустріальній моделі розвитку – постіндустріальна та інноваційна моделі. Це означає, що для розвитку регіону в нових умовах потрібні нові підходи і технології управління регіональним розвитком, засновані на знаннях, останніх досягненнях економіки та світовому досвіді. Це зумовлює необхідність розроблення стратегій розвитку, виходячи з наявних у кожному регіоні конкурентних переваг, що відбивають специфіку регіонального потенціалу. Отже, реформування системи управління регіональним розвитком передбачає запровадження нової якості регіональної політики, покликаної поєднати завдання модернізації економіки кра-

їни із завданнями забезпечення комплексного збалансованого розвитку регіонів [1, с. 4].

Завдання забезпечення стрімкого соціально-економічного розвитку України, який має вивести її на рівень найбільш розвинених країн Європи, в умовах сьогодення істотно ускладнюється через війну і фінансово-економічну кризу, яка привела до низки катастрофічних наслідків, таких як згорання і навіть остаточне припинення виробництва, стрімке знецінення національної валюти, різке зниження рівня життя населення тощо [2, с. 78]. Водночас досвід виходу із трансформаційної кризи середини 90-х років свідчить, що об'єктивно Україна має всі передумови для подолання її негативних наслідків. Мова йде про необхідність розроблення стратегічного плану дій та своєчасного, адекватного і консолідованого реагування країни на всі виклики та погрози. Тому питання

формування і вдосконалення конкурентоспроможності регіонів як одного з основних складників соціально-економічного розвитку країни є особливо актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти комплексної проблеми управління регіональним розвитком відображені в численних працях провідних вітчизняних і зарубіжних науковців-сучасників. Так, дослідженню сутності, типології регіонів та особливостей їх розвитку, а також проблемам підвищення конкурентоспроможності регіонів та ефективності управління регіональним розвитком приділили значну увагу С.О. Біла [1], М.П. Бутко, З.С. Варналій [2], В.Є. Воротін [3], В.М. Геєць, З.В. Герасимчук, О.Г. Гранберг [4], Я.А. Жаліло [1, 3], В.І. Жук [1], Б.М. Данилишин, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, Л.Л. Ковальська, І.В. Лексін [5], А.І. Мокій [2], О.Ф. Новікова [2], Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко, М.І. Фащевський, А.П. Чернишов [6], Л.Г. Чернюк, В.І. Чужиков [7], О.В. Шевченко [1], В.О. Шпильова [8] та інші.

Мета статті – визначення підходів і факторів, що впливають на конкурентоспроможність регіону, та формування методичних основ для розроблення довгострокової стратегії регіонального розвитку. Головним завданням є теоретичне дослідження питань, пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможності як основоположного складника стратегічного потенціалу соціально-економічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розділяючи позицію О.Г. Гранберга, що поняття «регіон» є типологічним і передбачає його конкретизацію та змістовну інтерпретацію під час виділення певних типів регіонів [4, с. 83], можна дійти висновку, що з позицій типології регіони можуть бути розглянуті та згруповані на основі різних концепцій – як територія, як соціальна конструкція, як економічний агент, як суб'єкт конкуренції.

Включення регіонів у систему конкурентних відносин зумовило необхідність розгляду

deskриптивного визначення поняття «регіон» у контексті регіонального розвитку. Так, використання системного підходу до регіону дає змогу розглядати його як сукупність різних елементів системи регіонального відтворення, що утворюють його інфраструктуру. Вплив зовнішнього середовища на регіон і складна система міжелементних взаємозв'язків зумовлюють постійний рух і зміни системи регіонального розвитку. Характер цих взаємозв'язків визначається межами того соціально-економічного простору, в яких відбувається їх розвиток (ресурсами, виробничими можливостями, структурою виробництва і споживання, міжрегіональними зв'язками, впливом держави тощо). Отже, вплив на процеси регіонального розвитку – це вплив на розвиток відносин між його елементами, на взаємозв'язки між ними (рис. 1).

Регіон має свої пріоритетні напрями впливу, що визначаються специфікою його соціально-економічного простору. Водночас регіон є структурним елементом у системі національної та глобальної економіки. Тому, будучи об'єктом впливу на регіональні перетворення, регіон може бути і суб'єктом макроекономічних реформ. Його суб'єктивна роль тут реалізується через систему міжрегіональних взаємозв'язків і взаємодії з центром, іншими регіонами України та державами. Цю об'єктивно-суб'єктивну сутність регіону також необхідно враховувати під час формування стратегії регіонального розвитку (рис. 1).

Суб'єктне подання регіону дає змогу розглянути його активність у двох ролях – як квазідержави і як квазіфірми (квазікорпорації).

У сучасній економічній теорії регіон імпліцитно відіграє роль квазідержави, в якій регіональна влада створює умови для комфортного проживання, відповідає за якісне надання суспільних благ жителям регіону [5, с. 5]. Суть моделі регіону як квазіфірми полягає у застосуванні до регіону підходів і характеристик фірми, а також її поведінки (формування сприятливого середовища; залучення, формування

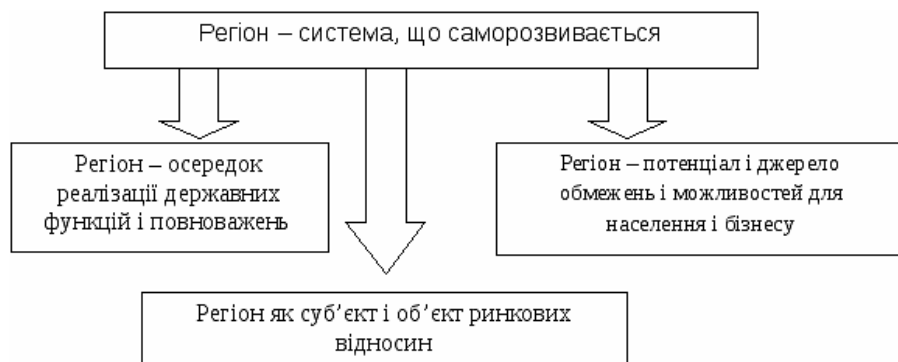

Рис. 1. Регіон як складна підсистема системи національної економіки [8]

та ефективного використання ресурсів тощо). Традиційний для України підхід до регіону як території для розміщення продуктивних сил втілювався у політиці, що визначалася зверху та сформулювалася як соціально-орієнтована політика вирівнювання регіонів. Саме у парадигмі регіону як квазікорпорації закладена ідея глобальної конкуренції та пошуку внутрішніх сил розвитку регіону, ідея переходу від пасивних заходів підтримки до створення активних стратегій, розроблення і розвитку конкурентних переваг регіону [6, с. 207].

Значне число публікацій, присвячених проблемам регіонального розвитку, відзначають необхідність вироблення сучасних підходів до соціально-економічного розвитку регіонів. Не викликає сумніву теза про необхідність сталого регіонального розвитку. Українські регіони стоять перед вибором концепції розвитку: або залишатися на позиції сировинної орієнтації, або шукати ключові точки зростання, які дають змогу на певному етапі, використовуючи наявні ресурси, вийти на новий рівень розвитку. За допомогою інструментарію регіональних типологій, які відображають стратегічне бачення і зумовлюють пріоритети регіонального розвитку, значущість факторів регіональної конкурентоспроможності може істотно розрізнитися. Так, регіони – «виробничі майданчики» мають насамперед відносно дешеві ресурси (природні, трудові), регіони – «джерела зростання прибутку» орієнтуються на висококваліфіковану робочу силу і внутрішній поділ праці, ефект від розмірів ринку та доступність постачальників; у регіонах – «центрах знань та інновацій» ключовими детермінантами конкурентоспроможності є видатна якість людських ресурсів, вільний доступ на міжнародні ринки, до інформації, до капіталу, послуг для бізнесу та ін.

У реальному житті жоден із запропонованих типів не існує «в чистому вигляді», а може ідентифікуватися лише за пріоритетними сферами розвитку в тому чи іншому напрямі. Отже, можна дійти висновку про те, що регіони повинні розробляти власні стратегії розвитку, спираючись на свій потенціал і формуючи привабливість регіону для життя людей і ведення бізнесу. У сучасних умовах регіон доцільно розглядати як систему, що сама розвивається, у єдності трьох ключових власників інтересів, таких як 1) населення – трудові (людські) ресурси й економічно активне населення; 2) бізнес, що має відповідне ресурсне забезпечення (природні ресурси, фінансову та промислову інфраструктуру); 3) влада.

Регіон як суб'єкт-об'єктна система, що сама розвивається, не вимагає управління ззовні, а

лише враховує зовнішні чинники: з одного боку, як обмеження (у вигляді українського і міжнародного законодавства), а з іншого – як стимул і орієнтир майбутнього розвитку (наприклад, із позиції появи нових технологій та нових ринків).

Конкуренція – найважливіший складник ринкового механізму, головний чинник, що визначає поведінку всіх без винятку економічних агентів. Понад двадцятирічний досвід транзитивної економіки в Україні показує, що більшість організацій (підприємств, фірм) та їх об'єднань, а також регіонів конкурують між собою. Огляд різних концепцій і моделей конкуренції, представлених у роботах зарубіжних і українських економістів, дає змогу систематизувати підходи до конкуренції та згрупувавши їх у чотири групи, такі як поведінковий підхід, який робить наголос на конкурентній боротьбі економічних агентів один з одним за покупців; структурний підхід до конкуренції, що аналізує структуру ринку та його умови; функціональний підхід, що підкреслює роль, яку конкуренція відіграє в економіці, акцентуючи увагу на факторах конкурентних переваг – від боротьби за ресурси, покупця (ринки збуту) до суперництва в області інновацій; системний підхід, який розглядає конкуренцію як невід'ємну властивість, першооснову соціально-економічної системи. Отже, пропонуємо підхід до визначення конкуренції як системоутворюючої властивості соціально-економічної системи, що забезпечує її цілісність і сталий розвиток.

Історично поняття ринкової конкуренції (насамперед цінової) трансформувалося у властивість розвитку соціально-економічної системи. У зв'язку з цим у конкурентних відносинах можуть брати участь не тільки ринкові суб'єкти (продавці-покупці), але і будь-які економічні агенти (в тому числі інституціональні). Таким чином, проведене дослідження процесів становлення та розвитку конкуренції в системі економічних знань, засноване на історичному, інституціональному і системному підходах, підвело нас до дослідження закономірностей конкурентного регіонального розвитку.

У сучасній економічній науці конкурентоспроможність регіонів повинна розглядатися як самостійний об'єкт економічного аналізу, а фактори конкурентоспроможності регіону – як джерела його розвитку і практичний інструмент управління регіональним розвитком. Рівень конкурентоспроможності національної економіки значною мірою зумовлений неоднорідністю економічного розвитку регіонів, відсутністю зацікавленості регіонів у розвитку факторів конкурентоспроможності, високою часткою дотаційних регіонів і взаємодіями регіональних економік (конкурентоспроможність

національної економіки, але з урахуванням регіональних аспектів).

Крім того, темпи та стійкість соціально-економічного розвитку регіонів мають суттєві особливості, виходячи з типології регіонів (конкурентоспроможність факторів розвитку на регіональному рівні).

На нашу думку, найбільш повним буде визначення конкурентоспроможності регіону, що містить три основні аспекти:

– необхідність досягнення високого рівня життя населення (конкурентоспроможність, що забезпечується населенням, зокрема, на ринку праці);

– ефективність функціонування економіки регіону (конкурентоспроможність на ринку товарів і капіталу або конкурентоспроможність, що забезпечується бізнесом);

– ефективність механізму управління регіоном (конкурентоспроможність умов для розвитку бізнесу, включаючи свободу входу і виходу з бізнесу) і комфортності проживання населення, що забезпечується органами влади.

Під конкурентоспроможністю регіону варто розуміти здатність суб'єктів регіону забезпечити ефективне використання ресурсів для виробництва товарів і послуг, а на цій основі – високий рівень якості життя населення і прибутку власникам капіталу. Конкурентоспро-

можність регіону визначає його роль і місце в економічному просторі України, що характеризує конкурентоспроможність регіональної влади. Конкурентоспроможність регіональної економіки визначається як здатність реалізувати ключові завдання її функціонування – сталий соціально-економічний розвиток і високу якість життя населення.

Визначальними у стратегії регіонального розвитку є фактори конкурентних переваг. Аналіз і узагальнення різних підходів до виявлення та ідентифікації факторів, від узагальнених (соціально-економічних, політичних, екологічних тощо) до згрупованих за різними ознаками (за змістом, за способом впливу, за природою утворення, за періодичністю впливу, за місцем виникнення, за характером оцінки та ін.), дали можливість, розвиваючи підхід, який використовується у країнах Європейського Союзу, запропонувати структуру факторів за трьома основними напрямками, такими як фактори інфраструктури та доступності капіталу, людських ресурсів, а також умов для конкуренції і розвитку бізнесу (рис. 2).

Кожен із названих факторів має різні характеристики, виражені кількісними та якісними показниками. Оцінка факторів конкурентних переваг здійснюється державними та регіональними органами влади в межах стратегіч-

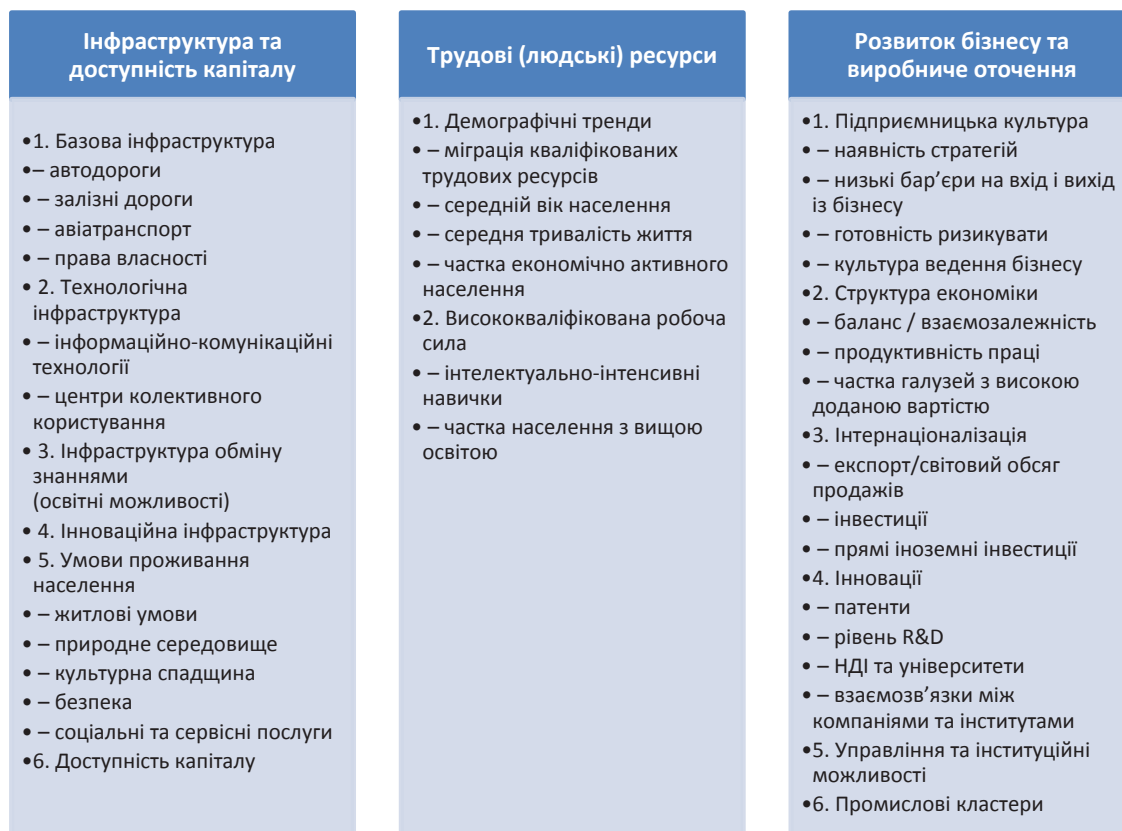

Рис. 2. Фактори, що визначають конкурентоспроможність регіонів

ного аналізу соціально-економічного розвитку регіону, що проводиться за участю професійного стратегічного консультанта.

Системна і складно структурована сутність регіонального відтворення породжує суперечливість розвитку економіки регіону, взаємопов'язаний і багатоцільовий характер стратегічного впливу на неї. Предметною основою дослідження стратегії є соціально-економічні процеси у регіоні. У цьому світлі важливість дослідження проблеми управління стратегічним розвитком регіону полягає у необхідності створення сприятливого середовища для всіх рівнів і суб'єктів регіональної системи соціально-економічних відносин, надання цьому процесу планомірності, а його результатам – прогнозованості.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз наявних підходів до управління регіональним розвитком дає змогу дійти висновку, що методи та інструменти управління регіонами України, які раніше застосовувалися, мали несистемний характер. За відсутності ефективної державної регіональної політики тривалий час сутність регіонального управління зводилася до вирівнювання бюджетної забезпеченості регіонів і вибіркової додаткової державної бюджетної підтримки окремому регіону (часто з політичних мотивів). Це девальвувало інтерес регіонів до зростання податкових надходжень до державного бюджету, а отже, до розвитку регіональної економіки. Регіональні програми соціально-економічного розвитку розроблялися на термін обрання регіональних органів влади, а їх основною метою ставало вирішення соціальних проблем насамперед населення, що бере участь у виборах. Звідси формувалися і пріоритети розвитку регіону з яскраво вира-

женою соціальною спрямованістю. У зв'язку із цим пропонуємо принципово новий підхід до планування розвитку регіону, сутність якого полягає у розробленні довгострокової стратегії розвитку регіону на основі:

– виявлення і розвитку факторів конкурентоспроможності регіону, виходячи з типології регіону, світових та національних тенденцій економічного розвитку;

– об'єднання зусиль та інтересів у довгостроковому сталому розвитку регіону його суб'єктів – населення, бізнесу та влади.

Принципова відмінність цього підходу полягає в тому, що в його основі лежить міжнародний досвід стратегічного планування у найбільш розвинених країнах і регіонах, який підтвердив свою результативність. Отже, економіка регіону розглядається у контексті розвитку світової економіки, а потенціал зростання ключових секторів економіки оцінюється з урахуванням впливу глобальних і національних тенденцій та вибору пріоритетів розвитку.

Таким чином, під час розроблення стратегії вироблений підхід, за якого майбутня структура економіки має забезпечити високий рівень доходів населення і достатній для створення комфортних умов розвитку бізнесу рівень бюджетних доходів. Стратегія передбачає не тільки формулювання бачення майбутнього розвитку економіки, але і план конкретних дій органів регіональної влади щодо її втілення у життя. Варто зазначити, що стратегія не може бути реалізованою без активної участі в її розробленні та реалізації інтелектуальної еліти регіону (наукових сил, експертів, бізнесу та інших груп активного населення), без опори на реальні процеси, які здатні підвищити конкурентоспроможність регіону.

Список використаних джерел:

1. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні : аналіт. доп. / С.О. Біла, Я.А. Жаліло, О.В. Шевченко, В.І. Жук [та ін.] ; за ред. С.О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – 80 с.
2. Варналій З.С., Мокій А.І., Новікова О.Ф. та ін. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / НІСД ; за ред. З.С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
3. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія] / За заг. ред. В.Є. Вороніна, Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
4. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов / А.Г. Гранберг. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 478 с.
5. Лексин И.В. Территориальное устройство государства: Попытка реализации системной методологии анализа / И.В. Лексин // Российский экономический журнал. – 2003. – № 1. – С. 3–9.
6. Чернишов А.П. Стратегія розвитку регіону: структурний аспект / А.П. Чернишов. – Новосибірськ, 2000. – 478 с.
7. Чужиков В.І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія : [монографія] / В.І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.
8. Шпильова В.О. Сутність, типологія регіонів та особливості управління регіональним розвитком в умовах глобалізації / В.О. Шпильова // Економічні науки. – Кіровоград: КНТУ, 2009. – Вип. 16, ч. 2. – С. 316–321.

Prykhodchenko T.A.

COMPETITIVENESS AS A BASIS OF REGIONAL DEVELOPMENT MANAGEMENT

The study is based on dialectical approach and systematic analysis of the competitiveness of a region as a basis for its sustainable development; theory of competition and the theory of regional economic development; applied methodology of the system approach the complex analysis to the study of the dynamics and factors of regional competitiveness.

The article summarizes the approaches to definition of region's competitiveness through its typology and factors of competitive advantages as the Foundation of its development; the different concepts and models of competition; the specificity of the region as a participant in a competitive relationship; characterized by market and non-market mechanisms and instruments of interaction between the elements of the region as a self-organizing system for the development.

Substantiated scientific and methodological foundations of a new scientific direction – improvement of the system of management of socio-economic development of the region as a competitive entity of the national economy. The necessity of developing a new model of regional development that takes into account the modern world trends and the participation of all stakeholders of regional economic system (population – business – government). Developed methodological tools for the effective planning of regional development.

The proposed approaches to development of strategy of increase of competitiveness of the region will allow you to take balanced management decisions to improve the business climate, rational distribution of regional resources to increase the level of welfare of the population and ensure sustainable development of the region through the creation of conditions of relative independence of regional development from changes in the external environment.

Keywords: region, regional policy, regional development management, competition, competitiveness of the region, strategy.